

EDMUND BURKE, RAZMIŠLJANJA O FRANCUSKOJ REVOLUCIJI

Politička kultura, Zagreb, 1993.

Nikola Mokrović

SPECTRUM
časopis
studenta
KBF-a

RECENZIJJE

Francuska revolucija, kao pojam koji označava političke, društvene i ekonomske potrese s kraja osamdesetih i početka devedesetih godina osamnaestog stoljeća neprijeporno predstavlja konstitutivni, utemeljujući događaj moderne u navlastito političkom smislu. Istina njezina projekta jest rađanje moderne države-nacije, demokracije, građanstva i ljudskih prava kakvim ih poznajemo danas, s cjelokupnošću socijetalno-pravno-ekonomskih elemenata. Neprijeporno njezine važnosti kakvom ju je ispisala i zadužila povijest počevši od Hegela i Kanta, nipošto ne govori u prilog njezinom transhistorijskom važanju i nekakvoj konačnoj bilanci s kraja povijesti: upravo je njezina bit prouzrokovala turbulencije koje su obilježile sve buduće pokušaje konstituiranja ili održanja društveno-političkih poredaka, njihove političke filozofije kao i neizbježne aporije koje su ih pratile.

Uništavanje kraljevske suverenosti sa njenim božanskim podrijetlom i opravdanjem preokrenulo je pitanje legitimacije političke zajednice kao takve. Ukidanjem te transcendencije, narod se po prvi put suočava sa samim sobom kao subjektom kojem je usud izbrisao svaku sudbinu van njegovog dosega, bacivši ga tako na put *povijesne pustolovine bez presedana*.¹¹ *Vlast*, piše Lefort, *postaje i ostaje demokratskom, ako se pokazuje kao ničija*,¹² te se na tragu onoga što će kasnije pisati između ostalog Arendt, Foucault i Agamben, poziva na Tocquevillea koji je među prvima izrazio strahovanje mogućih posljedica takvog poretka praznog mjesta moći, jednoobraznosti zakona i brisanja partikularnih veza podređenosti i zavisnosti što omogućuje novo pokoravanje pojedinca, pogibelnije nego što je ikada bilo, a nesagledivost čijih posljedica ga je natjerala da odustane od toga da te poretke eventualno nazove tiranijom ili despotizmom. Demokraciji je inherentna opasnost totalitarizma, oni se neprestano udvajaju i naposljetku teže nerazlučivosti.

¹¹ Claude LEFORT, *Demokratska invencija*, Barbat, Zagreb, 2000, str. 168.

¹² *Isto*, str. 171.

Upisavanjem prirodnog života, naime rođenja, u srž političke zajednice koja se zaokružuje u naciji, nestaje podanik te prepušta mjesto građaninu koji će ubuduće na temelju svojih sačuvanih prava temeljiti zahtjeve za njihovim daljnjim proširenjem u okviru nacije-države. U tom je smislu teritorijalno-populacijski zaokružena Francuska postala domovinom prve moderne nacije, političkog naroda. A ta država, u kojoj svi građani praktički jesu nositeljima suverenosti postaje emanacijom njihove općenite volje, u smislu njihovih potreba za servisom društva; a u smislu zaštite prava, pravnom mašinerijom kao garancijom sigurnosti i predvidljivosti upražnjavanja osobnih partikularnih sloboda. Dvoznačnost koju je proklamirala Deklaracija o pravima čovjeka i građanina te implikacija pretpostavljene upisanosti jednog u drugom s jedne strane, te razlikovanje između *bourgoeisa* i *citoyena* sa druge, obilježiti će modernu misao lijevo-marksističke i biopolitičke perspektive.

Misao Edmunda Burkea, engleskog filozofa i političara, ovdje predstavljena knjigom *Razmišljanja o francuskoj revoluciji*, premda pripada široko prihvaćenom korpusu mišljenja o tom predmetu i po mnogim interpretacijama čini *Bibliju konzervativizma*, povijesno je ostala mnogo više po strani od primjerice one lijevog i republikanskog miljea. Iz očista hrvatskog čitaoca takva je sudbina njegove (ne)recepcije pogotovo samorazumljiva.

Iako se proslavio i svojim prijašnjim djelima, *Razmišljanja* (...) jesu taj *opus magnum* koji ga je promovirao kao priznatog političkog mislioca, možda upravo zbog težine prijepora kojim se ovdje bavi. Daleko od toga da mu je Francuska revolucija bila predmetom znanstvenog istraživanja. Doista, dvjestotinjak stanica gusta teksta epistolarne forme bez formalnih podjela, nastalih kao neposredna reakcija na djelovanje dvaju engleskih društava (Ustavno društvo i Društvo revolucije) i *Propovjedi o ljubavi za našu zemlju* nonkonformističkog propovjednika Richarda Pricea koji su se zalagali za stvar načela Francuske revolucije, posvećeno je njezinom nedvosmislenom i strastvenom osuđivanju.

U višeslojnoj povezanosti koje ću se samo uzgred dotaknuti, u djelu *Stari režim i revolucija* Tocqueville je, unatoč resentimanu svojega aristokratskog podrijetla, pokušavao što trješnije i realističnije analizirati uzroke Revolucije, dok je kod Burkea ta distanciranost, hladnoća i širina pristupa ustupila mjesto cilju, obrani tradicionalne suverenosti u obliku engleskog političkog sustava. Tocqueville je imao prednost povijesne distance (1856), a Burke privilegiju neposrednog uvida (1790) u obračunavanju s realnošću francuske politike i unatoč tome, u misaonom obzoru koji mu se pružao, uspio je predvidjeti jakobinski teror i uspon Napoleona. No, bilo bi nepravedno *Razmišljanja* (...) jednostavno shvatiti kao politički pamflet denuncijatorskog ili političko-makijavelističkog karaktera, upravo zbog argumentirane refleksije koja ga podupire i s njime čini jedinstvenu cjelinu dok ukupni dojam djela biva pojačan obojenošću stanovitom lirskom crtom eruditski dočarane produhovljenosti.

Problematičnost ovoga djela, kao uostalom i same teme, obilježila je nemogućnost da ga se jednoznačno strpa u neku političku *famille spirituelle*: *Razmišljanja* (...) su prvi argument onih koji ne zastupaju tezu o konzistentnosti Burkeovih političkih stajališta. Za čovjeka koji je bio pristalicom Američke revolucije i s druge strane branio monarhiju, kombinacija liberalnih i konzervativnih elemenata više je shvaćena kao proturječnost nego logična sinteza, što je na kraju uz mnogobrojne varijacije i postalo etiketom svojstvenom njegovim političkim stajalištima kao i interpretacijama njegovih duhovnih nasljednika. Ostavljamo ovo pitanje otvorenim jedinom dvoznačnošću: *Razmišljanja* (...) jesu konzervativna, ali nisu apologija konzervativizma.

Može nam biti jasno zašto Burke odskoče od prosjeka: osim što je bio jedan od rijetkih koji je u potpunosti osuđivao Francusku revoluciju, pozitivna razlika u duhovnoj opreci Europe između anglosaksonske i kontinentalne filozofije (prvenstveno u Njemačkoj i Francuskoj) po pitanju Revolucije stajala je na strani potonje (iako je i sama restauracija potekla s Kontinenta). U tom je smislu očit njegov *križarski rat* protiv metafizičara, uvijek međutim uz naglasak na potrebi osobne kao i društvene privrženosti rukovođenju principom časti spram njegovog zdravorazumskog, *britanskog*, skeptičnog i dijelom utilitarističkog rezoniranja. Ta opreka dijelom čini i metodu izlaganja Burekovih misli: on neprestano uspoređuje francusko i englesko uređenje. Slobodno možemo reći da je odbijao metafiziku tog prosvjetiteljskog projekta poduprtu lukavošću njezina uma koji neprestano želi loše, a radi dobro, iz razloga

što je u njoj mogao vidjeti u najboljem slučaju opravdanje namjerno izazvane katastrofe društvenog i političkog poretka *Ancien Régimea*.

Iz razloga dijelom neformalnog i logički nelinernog karaktera teksta u narednim retcima pokušat ću što vjernije prenijeti najvažnije ideje u njemu iznesene na problemski način poštujući, koliko god je to moguće, danu strukturu teksta.

Suverenost kralja, izvedena Božjom milošću predstavlja njegovu najizravniju vezu sa svojim podanicima, kao i svojevrsnu ireduktibilnost spram njihove realnosti: kralj ne može biti izabran, on ne može postati slugom svojega naroda ili stvoren od javnosti. Kralj svoje prirodno pravo da vlada temelji na nasljednom pravu, a u širem kontekstu običajnog prava. Činjenica da je kralj sada postao tek prvi među jednakima, činovnik, bez svojih pravih prerogativa, čini ga osobom mrskom svima: primoran da potpisuje papire koji štete njegovu narodu, on mu više ne može pripadati, dok je sa stajališta Narodne skupštine sveden na bezvrijednu političku figuru. Zašto u skladu s proklamacijama Revolucije i njihovom rigidnošću monarhija nije odmah ukinuta, pita se Burke, previđajući u tom trenutku realne odnose snaga u Narodnoj skupštini. (Prisjetimo se, Francuska je postala ustavnom monarhijom 1791. godine, a republikom sljedeće godine. Kralj Luj XVI giljotiniran je tri mjeseca kasnije.)

I ne samo to – s tako dokinutim moćima kralj, kao vrhunski autoritet, suveren, ne može održati jedinstvo Francuske, čiji novi duh utjelovljuje Pariz. Situacija je paradoksalna: dok se s jedne strane zemlja temeljito teritorijalno prestrukturira na temelju departmana, komuna i kantona u modernu zakruženu cjelinu, izrazita prednost i nadmoć glavnog grada prema ostalim djelovima prijete silovitim raspadom tog jedinstva. Mjesno i opće zakonodavstvo zasniva se na tri različite osnovice: geometrijskoj (teritorij), aritmetičkoj (pučanstvo) i financijskoj (doprinosi). Ti se principi nužno sukobljavaju, a pitanje ravnopravne zastupljenosti ostaje neriješeno. Što se tiče izbornosti, uvodi se birački cenzus. *Cenzus na neotuđiva prava čovjeka?* (...) *Vi mu (francuskom građaninu) naređujete da kupi ono pravo, za koje ste mu ranije govorili kako mu ga je narav besplatno dodijelila po rođenju, i kojega ga ni jedna vlast na svijetu ne može zakonito lišiti.* (str. 153)

Običajno pravo izvodi svoj sadržaj i smisao u regulaciji cjelokupnosti životnih odnosa u zajednici, u tom organskom, *prirodnom* jedinstvu kralja, njegovih podanika, institucija i *povlastica, pravica i slobostina*, religijskog te kulturnog nasli-

jeđa. Iz toga proizlazi da se rješenja trenutnih problema rješavaju pogledom unazad, u prisjećanju navika prethodnika. Sama činjenica trenutnog održanja društva, poštivanja *društvenog ugovora*, u konačnici biva potvrđena dobrom praksom prošlosti. *Izabirući nasljednost, dali smo okviru naše političke zajednice lik krvnog srodstva, povezujući uređenje naše zemlje najdražim domaćim vezama, usvajajući naše temljene zakone u srcu naših obiteljskih osjećaja, zadržavajući neodvojivima i njegujući toplinom svekolike njihove združene i uzajamne blagotvornosti našu državu, ognjišta, grobove i oltare.* (str. 20) Stoga u Slavnoj revoluciji 1688, svrgnuću kralja Jakova i ustoličenju Vilima ne treba vidjeti dolazak novog principa *kojim odabiremo svoje vladare*, već jedino čin nužnosti skretanja od načela, ali nipošto njegova napuštanja.

Društvo nije statična, završena činjenica. No promjene koje ono iziskuje ne mogu se izvoditi iz apstraktnih teorija koje ne usvajaju dano stanje već ga u potpunosti negiraju. Posao uređenja zajednice, piše Burke, po metodi je *poput svake druge eksperimentalne znanosti: ne može se proučavati a priori* (str. 56). Dakle jedini je problem novih *metafizičkih prava* što ne računaju na konkretnu društvenu fiziku na kojoj se njihova rigidnost nužno lomi. Logični neuspjeh njihove implementacije ne vodi odbacivanju, već još ustrajnijem fanatizmu. Ljudska prava tako postaju instrumentom gotovo totalitarnog ludila, koje postaje svrhom samome sebi. Stvara se nova vrsta legitimacije koja jedino sebi priznaje ekskluzivnost monopola na istinu. Radikalni demokrati tako ustoličuju demokraciju krajnje nedemokratskim sredstvima: *oni imaju prava čovjeka, a protiv njih ne može biti nikakva propisa, protiv njih ne obvezuje ni jedan ugovor, oni ne dopuštaju ni odstupanja ni kompromisa: sve što se uskrati njihovom punom udovoljenju tek je obmana i nepravda.* (str. 53). Iz takvog beskompromisnog stajališta, nejednaka zastupljenost (politička, socijalna) čini vladavinu kao takvu, u očima *gospode iz Old Jewryja*, nezakonitom; čini ju *nimalo boljom od izravne uzurpacije* (str. 52). U biti se u tom trenutku rađaju društvena inteligencija i ideologija u modernom smislu riječi, u pokušaju da filozofija postane politički relevantna. Premda se prosvjetiteljstva teorijski ne dotiče, Burke samo uzgred spominje enciklopediste, a Rousseaua u dva navrata, vjerujući da se dotični sada okreće u grobu.

Naspram tih prava, Burkea zanimaju *stvarna prava, prava Engleza* (str. 32), realnost čijih nejednakosti se očituje u različitim stratificiranim statusnim pozicijama staleža i drugih grupa, a čija uzajamnost jest garancija harmonije društva. Iz toga pro-

izlazi da su najbogatiji staleži, tj. njihovi pripadnici, ujedno i najodgovorniji za očuvanje cjelokupnog instituta vlasništva koje je jedan od temelja *consensus iuris* (Arendt) zajednice. U tom smislu, *društvo je doista ugovor* (str. 86). Isto vrijedi i u političkom smislu, a uvjet toga jest da staleži prihvaćaju svoje pozicije u društvu kao *prirodne*. Rušenjem konstrukcije starih prava i privilegija čija je relativna korumpiranost bila nužna ali po društvo ljekovita stvar, nepravda i nezastupljenost postale su nemjerljivo veće, ali samo pod egidom prava čovjeka one uspijevaju zavarati promatrače.

Francuska se revolucija također obračunala s Katoličkom crkvom u Francuskoj. Vjerujući u njezin dekadentni karakter, povezanost s državom i stoga posebne privilegije, Crkvu su *ateistički klevetnici* proglasili jednim od glavnih neprijatelja naroda. *Po općem tonu vaših raznovrsnih novijih publikacija, čovjek bi gotovo povjerovao kako su vaši svećenici u Francuskoj neka vrsta čudovišta, stravičan spoj predrasuda, lijenosti, prevare, lakomosti i tiranije* (str. 127). Pogledavši odmah zatim svoje društvo i englesku Crkvu, *prvu od naših predrasuda* (str. 82), Burke konstatira da su *Crkva i država neodvojive u njegovu [engleskog naroda] umu* (str. 89), te da je *engleski narod zadovoljan što je moćnima utjeha vjere potrebna kao i vjeronauk* (str. 91). Crkvi kao najvećem zemljoposjedniku u Francuskoj konfiscirana su zemljišta kako bi postala zalogom upravljanja javnim dugom; svećenički redovi i Crkva uopće postaju dijelom državne službe te ovisе o državnom proračunu. Njezinu političku odvojenost uz istovremenu kontrolu od strane države a utemeljenu na njezinoj ekonomskoj zavisnosti, Burke smatra katastrofalnom.

Uz konfiskaciju zemlje, Narodna skupština počela je izdavati i asignate, također kao način rješavanja javnog duga te kao mogućnost kreditne sposobnosti države. Papirnati novac koji postaje obveznim sredstvom plaćanja spram kraljevog, fiskalnom suverenosti izvedenog, starog i *stvarnog* kovanog novca, narod je prije povezivao samo sa nedaćama. Sada taj novac postaje predmetom tržišnih špekulacija koje su povezane s novom vlašću. Novčarski krugovi, židovski lihvari (Burkeov antisemitizam ovdje treba gledati u širokom kontekstu antisemitizma svojstvenog Europi, ne u smislu religijske tolerancije), inteligencija, kao i novi moćnici, povezani su u taj koloplet pljačke i izrabljivanja te osiromašenja naroda.

Novi sistem privređivanja i uređenja društvenih odnosa, kako ga Burke vidi, predstavlja *uzurpaciju prerogativa prirode* (str. 46), *ratovanje sa prirodom* (str. 61), uništava čast i vrlinu. U

tom novom sustavu pravila i tajni čije igre zna malo ljudi, a još ih je manji broj sposoban po njima igrati, profitirat će upravo snalažljivi, lukavi ljudi, tirani u malom. Revnost kojom novi službenici slijepo slušajući zakon provode njegovo pravo ne može proizvesti čudorednost, ne može ispraviti stihijsku narav sustava. *Vidim da nas vaš primjer posramljuje* (str. 51), jetko govori Burke, ali *umjesto da odbace opće predrasude, mnogi se naši misleći ljudi služe njihovom umnošću, kako bi otkrili skrivenu mudrost koja vlada u njima* (...) Predrasuda čini čovjekovu vrlinu njegovom građom, a ne nizom nepovezanih čina. (str. 78) *Francuska nije žrtvovala svoju krijepost svojim interesima, nego je žrtvovala svoj interes da bi mogla prostituirati svoju krijepost.* (str. 36) Osuda je jasna: *filozofski pljačkaši, sofistički tirani Pariza* i tiranija nove aristokracije krivi su za rušenje monarhije; novome sustavu, ako ga se tako uopće može zvati, Burke ne predviđa dobru budućnost.

Prvo izdanje *Razmišljanja* (...) na hrvatskom jeziku dolazi u tečnom prijevodu Nikice Petraka, uz instruktivni pogovor Slavena Ravlića.